

ПЕТРЕНКО І.Д.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ НАРКОМАТУ (МІНІСТЕРСТВА) ЗАГОТІВЕЛЬ СРСР НА КІРОВОГРАДЩИНІ В 1944-1946 рр. ТА ЇХ НАСЛІДКИ

У статті на основі аналізу архівних документів висвітлена діяльність уповноважених Наркомату (Міністерства) заготівель СРСР на Кіровоградщині у перші післявоєнні роки, вказані наслідки, спричинені цією діяльністю - тотальне зубожіння населення області через вилучення майже всіх продуктів харчування.

Починаючи з січня 1944 року, до щойно звільнених від німецьких загарбників районів Кіровоградщини поверталася не така вже й чисельна, але досить зловісна когорта уповноважених Народного комісаріату заготівель СРСР (з 1946 року - Міністерства заготівель). Заготівлю продуктів харчування та сільськогосподарської сировини тоді проголосили найважливішим державним завданням. Доручили цю роботу уповнаркомзагам (з 1946 року - уповмінзагам). Для надання ще більшого авторитету та ваги влада дозволила цим чиновникам носити зброю, а їх звернення до суду щодо покарання населення області за невиконання ними планів заготівлі продуктів харчування та сировини - т.зв. "злісних саботажників", суди розглядали в першу чергу.

Постачати сільськогосподарську продукцію та сировину для держави зобов'язувалися як колгоспи, так і колгоспники, робітники та деякі службовці. Проте колгоспи Кіровоградщини значно зруйнувала війна: здорової продуктивної та робочої худоби, птиці у більшості господарств майже не було, реманент і техніка частково стояли розукомплектовані, а комори - спустошені. Тож, саме селяни щойно звільнених районів Кіровоградщини як найчисельніша категорія населення області і стали головними постачальниками хліба, м'яса, молока, яєць, вовни, овочів державі. За виконанням ними "зобов'язань" по натуральних поставках пильно сліdkували уповноважені: вони визначали ту кількість продуктів харчування та сировини, яку повинні здавати виробники з кожного подвір'я. Для цього власнику господарства вручалися "зобов'язання". Держзобов'язання відразу перетворилися на примусові, адже відбирали у більшості сімей не надлишок продукції, а конче необхідні продукти для їх власного споживання. Тож, уповнаркомзаги, виконуючи волю держави, прирікали громадян, в першу чергу селян, яких вже й так обібрала війна, на жебрацьке існування, а то і голод.

З 21 січня 1944 року згідно з листом заступника уповноваженого Наркомзагу СРСР по УРСР Заговора, з колгоспників, робітників та службовців щойно звільнених районів Кіровоградської області уповноважені розпочали стягувати зерно врожаю 1943 року, зібраного задовго до приходу Червоної Армії. Для кожного звільненого району встановлювалися свої плани. Якщо, наприклад, для колгоспів Кіровоградського району норму здачі хліба з врожаю 1943 року встановили в кількості 110 кг з 1 га, то для двору колгоспника, робітника та службовця норму підвищили на 10%, порівняно з колгоспами, а норму зобов'язань для одноосібників збільшили на 30%. Колгоспи Єлизаветградківського району зобов'язувалися здати по 120 кг зерна з 1 га, Аджамського та Олександрійського - по 130 кг, відповідно зростали плани і для громадян [1, арк.1, 127]. Проте, колгоспні комори спорожнила війна. Всі плани виконували селяни - за себе та за колгосп. При цьому часу на роздуми - здавати чи не здавати хліб, інші продукти харчування та сировину, майже не було - на виконання

зобов'язань відводився рівно місяць з дня їх отримання. Великого поширення набула практика перегляду уповнаркомзагами зобов'язань - впродовж року їх кілька разів могли змінити й увесь час у бік збільшення. У 1946 році таких збільшень щодо обов'язкових поставок державі сільськогосподарської продукції колективними господарствами, радгоспами, колгоспниками, робітниками та службовцями було щонайменше три.

Збираючи податки, держава демонструвала деякий вибірковий гуманізм. Так, від поставок державі звільнялися господарства воїнів Червоної Армії та партизан, але за умови, що в них проживали діти віком до 7 років. Також звільнялися від податку хлібом непрацевдатні літні батьки воїнів і партизан, сім'ї вчителів, лікарів, агрономів, зоотехніків, механіків, директорів МТС та радгоспів тощо.

На середину квітня 1944 року населення Кіровоградської області без особливої напруги здало державі 3 млн. 897 тис. 397 пудів хліба. До кінця травня показник заготовленого зерна державі становив вже 5 млн. 477 тис. 345 пудів. На весну, крім хліба, селяни області здали 243 223 пудів м'яса, 1 721 549 пудів картоплі та готівкових коштів 43 млн. 537 тис. крб. [2, с.1]. Великі обсяги заготовленої сільськогосподарської продукції впродовж двох весняних місяців 1944 року на території щойно звільненої Кіровоградщини, коли до нового врожаю залишалось чимало часу, спростовує радянські міфи про тотальне пограбування окупантами сільського населення області.

Чим далі від війни, тим більш обтяжливий податковий тиск на сільське населення та колективні господарства не тільки не зменшувався, а й зростав. Так, якщо у 1944 році державних планів по зерну - головного стратегічного продукту, не виконали тільки 14 колгоспів області, то у 1945 році - вже 1354 колективних господарств, або 79% з тих, що на той час діяли на Кіровоградщині [3, арк.5]. Вже на початку 1946 року започаткували 438 справ по примусовому стягненню заборгованості по обов'язкових поставках сільськогосподарської продукції з подвір'їв селян: 428 голів селянських родин області оштрафували, справи щодо 10 - припинили [4, арк.1-1зв]. Переслідувань зазнали й голови колгоспів. Тоді до кримінальної відповідальності правоохоронні органи притягнули (станом на 1.01.1946 р.) 86 голів колгоспів, а всього колгоспних керівних кадрів - 154 чол.: за незабезпечення охорони врожаю засудили 36 чол., за зрив хлібозбирання - 43 чол., за зрив хлібопоставок державі - 75 чол. [5, арк.22, 23].

Нові випробовування чекали на керівників колгоспів і радгоспів у жнива 1946 року. До судової відповідальності за зловживання службовим становищем, саботаж хлібозаготівлі, розтрати зерна тільки у IV кварталі 1946 року притягнули 105 керівних кадрів, з них 102 засудили до позбавлення волі: до 1 року - 12 чол., до 3 років - 39, від 3 до 5 років - 35 чол., від 5 до 9 років - 10 чол., до 10 років - 5 чол. [6, арк.95]. Зокрема, народний суд Знаменського району 12 жовтня 1946 року засудив голову колгоспу "Червона Зірка" Височина В.І. до 10 років позбавлення волі за те, що нібито він, спільно з іншими особами заховав від здачі державі 81 цнт. зерна [7, арк.12].

Арешти й судові розправи впродовж року ситуацію з заготівлею не виправили: 63,7% всього дорослого населення Аджамського району, 29,5% - Олександрійського, 34% - Великописківського, 17% - Єлизаветградківського районів, яким вручили зобов'язання по зерну, навіть не приступили до його виконання (на 20.11.1946 року). Розправа не забарилася: у 156 колгоспників Олександрівського, у 245 - Долинського, у 388 - Єлизаветградківського районів, а загалом у 5185 колгоспників області станом на 20 листопада 1946 року описали майно. "Беззастережно" його вилучили в 2034 жителів області, передали до суду 397 справ на "затятих боржників", до кінця листопада встигли засудити 213 громадян - "за невиконання держзобов'язань" [8, арк.84].

Попри описи та вилучення майна, всупереч показовим судовим процесам, на кінець листопада 1946 року 31801 селянський двір з тих 131514, які повинні здавати державі зерно з

âласних господарств, все ще не приступили до виконання зобов'язань. Станом на 20 листопада 1946 року колгоспники, робітники і службовці області замість понад 300 тис. пудів хліба фактично здали державі тільки 81 тис. пудів, за що уповноважений Міністерства заготівель СРСР по УРСР Калашников направив уповмінзагу СРСР по Кіровоградській області гнівного листа за №30410 з вимогою "встановити суворий контроль за поставками хліба з цих господарств в кожному районі, а в районі - в кожній сільській раді" та вкотре вказав на вжиття суворих заходів до нездавачів хліба [9, арк.17]. Проте зерна не було. Реальний голод настирливо стукав у кожну домівку колгоспника.

Крім зерна, іншим важливим видом поставок державі від господарств селян, робітників та службовців було м'ясо.

Станом на 1.01.1945 року райуповнаркомзаг СРСР по Аджамському району зібрав 577,71 цнт м'яса. Державі його здали [10, арк.3]:

Джерело постачання м'яса	Кількість зібраного м'яса (в цнт)
Колгоспи	0
радгоспи	0
колгоспники	577,71
робітники	0
службовці	0
одноосібники	0
Всього:	577,71 цнт

Так зібрали м'ясо і в Олександрійському районі (станом на 8.01.1945 р.) [11, арк.7]:

Джерело постачання м'яса	Кількість зібраного м'яса (в цнт)
Колгоспи	198
радгоспи	40,45
колгоспники	4337,43
робітники	5
службовці	5
одноосібники	10
інші організації	4,3
Всього	4579,91 цнт

Райуповнаркомзаг СРСР по Олександрійському району м'ясо з колгоспників збирав не тільки за 1944 рік, коли територію району вже повністю звільнили від гітлерівців, а й зобов'язав їх давати м'ясо ще й за 1943 рік, коли район ще перебував під окупацією: м'яса в рахунок 1943 року селянам необхідно було здати 1330 цнт.

Аналогічна ситуація по заготівлі м'яса спостерігалася також в Новоукраїнському районі - його в період з 1.01.1944 до 1.01.1945 року по району заготовили 625,19 цнт. З них колгоспники з власних господарств здали 600,19 цнт, робітники - 25 цнт [12, арк.65].

У 1944 році по Кіровоградській області найважливіших продуктів харчування (крім зерна) та сировини (вовна) заготовили [13, арк.115]:

Джерело постачання	М'ясо (цнт)	Молоко (г/л)	Яйце (шт.)	Вовна (кг)
Колгоспники	309214	44992	1364596	889
колгоспи	44992	0	0	0
робітники і службовці	1064	2427	0	3

Впродовж 1943-1944 років, коли на території області знаходилися передові та тиллові частини і з'єднання Червоної Армії, вони поповнювали свої продовольчі запаси також і за рахунок місцевого населення [14, арк.114]:

Назва продукції		Заготовлено в 1943 році для в/ч			Заготовлено в 1944 році для в/ч		
		Колгоспи	Колгоспники	Роб./служб	Колгоспи	Колгоспники	Роб./служб
М'ясо	цнт	0	3306	183	6	15445	383
молоко	г/л	0	0	0	0	387	6
яйце	шт.	0	0	0	0	2027	0

Військові частини, які б то не були, з населенням не церемонилися - м'ясо, в першу чергу, вилучалося максимально і фактично задарма, а облік заготовленого не відзначався ретельністю.

Джерело постачання м'яса - велика рогата худоба та свині, швидко обміліло, тож в населення забиралася в рахунок м'ясопоставок свійська птиця. Так, на 10 лютого 1945 року м'яса птиці на Кіровоградщині заготовили 297 цнт: колгоспи і радгоспи не здали жодного кілограма, зате з колгоспників зібрали 294 цнт та ще 3 цнт здали робітники і службовці [15, арк.116]. Потім настала черга дрібної худоби. Зокрема, від колгоспників Устинівського району м'яса курячого надійшло в рахунок обов'язкових поставок 27 кг 200 грам та м'яса кролятини - 26 кг, а всього в рахунок поставок від району м'яса птиці зарахували 53 кг 200 грам [16, арк.95]. Подібна ситуація склалася і в інших районах області. Не нехтуючи цими дріб'язковими поборами, держава фактично вилучила з раціону, в першу чергу, колгоспників, будь-яке м'ясо.

Уповнаркомзаги вели себе в районах Кіровоградської області досить нахабно та безцеремонно. Зокрема, у колгоспі "Політвідділ" Красносільської сільської ради Єлизаветградківського району уповноваженому нарахували за рахунок колгоспу 202 трудовні та здійснили за них виплати грошима та зерном, хоча членом колгоспу він не був і жодного дня там не працював [17, арк.21].

Уповнаркомзаг по Хмельівському району Шаповалов у березні 1946 року здійснював незаконні обшуки помешкань та господарств колгоспників, вилучав їхнє майно та продукти харчування - сіно й пшеницю [18, арк.2]. В Долинському та Великовисківському районах уповнаркомзаги спільно з головами колгоспів у колгоспників вилучали корів та здавали в рахунок м'ясопоставок [19, арк. 67]. Уповноважений агент мінзаготівлі Новопраського району Тупало у 1946 році вилучив у громадян Кобець та Піддубного корову й телицю тільки за те, що вони не виконали планів по обов'язкових поставках яєць зі своїх господарств [20, арк.142].

Агент уповмінзагу по Олександрівському району Гордієнко здійснював настирливі обшуки господарств колгоспників. У липні 1946 року він виявив у гр. Садового з с.Бірки 100 кг хліба та зобов'язав того здати частину знайденого зерна державі, хоча свої "зобов'язання" селянин виконав вчасно та сповна. Обійстя громадян у липні перевіряв і заступник уповмінзагу по Олександрівському району Козлов. Саме він, повністю проігнорувавши той факт, що голова Соснівської сільської ради Зеленський, член виконкому Бабич створили комісію та склали акт про те, що в усіх 187 господарствах колгоспників на присадибних ділянках у літню спеку 1946 року згоріли посіви, наказав жителям с.Соснівка здавати державі власне зерно, якого фактично у них не було [21, арк.116].

За відсутності продуктів харчування та сировини у власних господарствах деякі селяни відправлялися на ринки, де за спекулятивними цінами купляли певну кількість зерна, м'яса, молока, щоб у такий спосіб і за будь-яку ціну виконати держзобов'язання.

Однак 13 липня 1946 року Рада Міністрів Української РСР затвердила постанову №1213 *“Про заборону колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам продажу і обміну зерна, борошна та печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі з урожаю 1946 року”*. Відтоді порушників цієї постанови - голів колгоспів мали право притягувати до судової відповідальності, а на колгоспників та одноосібників, винних у незаконній торгівлі, на перший раз накладався штраф у розмірі 300 крб., а при повторному порушенні - судили. Продукти харчування, що *“незаконно”* продавалися, вилучалися.

Деякі відважувалися на крадіжки зерна з колгоспного поля, току чи комори. За це держава жорстоко карала. Так, Кіровоградський обласний суд у II півріччі 1944 року розглянув кілька справ за законом від 7.08.1932 року та засудив до розстрілу 2 осіб, до 10 років ув'язнення - 4 чол., до 8 років - 1 особу, до 5 років - 4 чол. тощо [22, арк.34]. Впродовж 1945 року за розкрадання хліба до кримінальної відповідальності притягнули 713 жителів області, які загалом викрали 1459 цнт зерна [23, арк.23]. В I кварталі 1946 року правоохоронні органи розпочали 436 справ по фактах крадіжок хліба. По 9 справах позбавлення волі на 10 років отримали 9 чол. [24, арк.6]. Незаперечно, що своїх громадян на ці крадіжки штовхала сама держава.

Крім сільгосподатку, селяни вносили кошти на обов'язкове страхування будівель та худоби, на самообкладання, платили земренту, податок на неодружених, одиноких, бездітних. На великий тягар перетворилася примусова державна позика. Всі ці податки виявилися вкрай тяжкими, для багатьох - непосильними, виснажували все населення області та свідчили про неймовірну експлуатацію всіх працюючих.

Громадяни мали право скаржитися на неправильне обчислення кількості обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції у 10-денний строк з дня вручення зобов'язання. Скаржилися на дві адреси: районному уповноваженому Наркомату (Міністерства) заготівель СРСР або до райвиконкому. Зокрема, від населення тільки двох сільських рад Бобринецького району - Кетрисанівської та Березівської, до райуповмінзагу протягом 1946 року надійшло 800 заяв з проханням звільнити від сільськогосподарського податку, а розглянути ця посадова особа змогла тільки 36 [25, арк.51зв]. З понад більше як 5700 господарств колгоспників Бобринецького району виконавчий комітет районної ради 27 серпня 1946 року звільнив від сплати сільгосподатку, враховуючи тяжкі матеріальні умови, 112 господарств колгоспників повністю, а 81 господарство - частково [26, арк.15]. 15 грудня 1946 року виконавчий комітет Бобринецької районної ради знову розглянув заяви колгоспників про звільнення їх від обов'язкового податку м'ясом, яйцями та вирішив: *“У зв'язку з тим, що багато господарств постраждали під час німецької окупації та в даний момент не мають ніякого майна, тварин та птиці і не можуть виконати свої зобов'язання: звільнити від обов'язкових поставок м'яса та яєць державі на 1946 рік всього по району 736 господарств. По сільрадах: Пустопільській - 23, Фрунзівській - 13, Ч.Долинській - 12, Богодарівській - 36 господарств...”* тощо.

Проте, постанова райвиконкому щодо звільнення від сільгосподатку або його зменшення набувала чинності тільки після її затвердження уповноваженим Наркомату (Міністерства) заготівель СРСР по області, рішення якого було остаточним.

Оскільки загальний план району та області по поставках державі продуктів харчування та сировини залишався незмінним, а то і зростав, тож 29 440 кг м'яса і 110400 шт. яєць, що повинні здати 736 господарств колгоспників Бобринеччини за 1946 рік та які звільнялися від цього податку, *“перекидалися”* на інших колгоспників, які до списку *“пільговиків”* не потрапили [27, арк.62].

Отже, наймовірно великі сільськогосподарські та фінансові податки, що держава запровадила в перші післявоєнні роки для колгоспів, більшості селян, робітників та службовців, перетворилися на форму узаконеного системного пограбування, поглиблювали злидні серед населення, спричиняли їх наймовірне матеріальне зубожіння, призводили через недоїдання до численних хвороб - тифу, малярії, туберкульозу, дистрофії, викликали соціальну апатію та депресію, які посилювалися від звісток про загибель чи каліцтво на фронтах війни своїх рідних, що, у свою чергу, штовхало багатьох до суїцидів. Наприкінці 1946 року колгоспники області залишилися майже без продуктів харчування. Голод 1946-1947 років був неминучим.

1. Державний архів Кіровоградської області (далі - ДАКО), ф.3084, оп.1, спр.490, арк.1, 127.
2. Кіровоградська правда. - 1944. - 23 травня. - С.1.
3. ДАКО, ф.3084, оп.1, спр.478, арк.5.
4. Там само, ф.5037, оп.3, спр.11, арк.1-1зв.
5. Там само, ф.3223с, оп.4, спр.30, арк.22, 23.
6. Там само, ф.3084, оп.4, спр.2, арк.95.
7. Там само, ф.5037, оп.4, спр.4, арк.12.
8. Там само, ф.3084, оп.1, спр.478, арк.84.
9. Там само, арк.17.
10. Там само, ф.3084, оп.4, спр.2, арк.3.
11. Там само, арк.7.
12. Там само, арк.65.
13. Там само, арк.115.
14. Там само, арк.114.
15. Там само, арк.116.
16. Там само, арк.95.
17. Там само, ф.3223, оп.3, спр.48, арк.21.
18. Там само, ф.3223с, оп.4, спр.35, арк.2.
19. Там само, ф.5037, оп.4, спр.3, арк.67.
20. Там само, ф.3223с, оп.4, спр.35, арк.142.
21. Там само, ф.Р-1301, оп.2, спр.13, арк.116.
22. Там само, ф.5037, оп.4, спр.3, арк.34.
23. Там само, ф.3223с, оп.4, спр.30, арк.23.
24. Там само, ф.3223, оп.3, спр.41, арк.6.
25. Там само, ф.Р-272, оп.2, спр.30, арк.51зв.
26. Там само, арк.15.
27. Там само, оп.2, спр.31, арк.62.

Петренко И.Д. Некоторые аспекты деятельности уполномоченных Наркомата (Министерства) заготовок СССР на Кировоградщине в 1944-1946 гг. и их последствия

В статье на основе анализа архивных документов освещена деятельность уполномоченных Наркомата (Министерства) заготовок СССР на Кировоградщине в первые послевоенные годы, указаны последствия, причиненные этой деятельностью - тотальное обнищание населения области посредством изъятия почти всех продуктов питания.

Petrenko I.D. Some aspects of activity of authorized people of the Ministry of Supply of the USSR in Kirovograd region from 1944 till 1946 and their consequences

The activity of authorized people of the Ministry of Supply of the USSR in Kirovograd region in the first post-war years had been analyzed in the article on the basis of analysis of the archival documents and the consequences caused by this activity like the total impoverishment of population of the region through the confiscation of almost all food stuff had been indicated in this article as well.